

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА БОРОТЬБА НАКОЛО УКРАЇНИ В ПЕРІОДИ ЗАХОДУ НАПРИКІНЦІ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Ключовим елементом української ментальності доби державної незалежності та усвідомлення себе як політичної нації є різноманітні потуги часто-густо полярних складових у справі конструювання образу жертви попередніх і двочого режимів. Зазвичай безневинної — для вистарі суспільно-політичного консенсусу, позаяк героїко-патріотичні варіанти (УНР, ЗУНР, ОУН, УПА) залишались дискусійними з огляду на постколоніальний синдром. Вже у 1992 р. в кожному регіоні України на рівні державної програми започатковано видання книг серії "Реабілітовані історією" [2]. Ці історико-красивачі видання покликані увічнити пам'ять сотень тисяч співвітчизників, що стали жертвами масових репресій держави, що зникла з географічної карти світу.

Загалом образ жертви є чільним архетипом тоталітарної свідомості, на що звернув скрупульозний погляд доктор філологічних наук Георгій Почепцов у спеціальному науковому дослідженні, виконаному в рамках гранту Центрально-Свропейського університету в Будапешті [1, 39]. Доволі гучна деколонізація значної частини свразійського простору, спровокована розпадом Радянського Союзу, до сих пір не завершена, зауважив аналітик Пілар Боне 23 грудня 2001 р. в іспанському щоденнику El País. Оскільки існують точки зору метрополії (Росія) та периферії (колишніх радянських республік), то, ясна річ, цей процес не тільки оцінюється по-різному, але й перенасичений багатьма подієвими лініями. Поки що вони мимовільно опинилися на узбіччі ґрунтового дослідницького інтересу. Однак без аналізу напарувань історичної традиції видається немислимим комплексний підхід на предмет детермінізму державо- і націєтворчого процесів у сучасній Україні.

При цьому, переконаний, вагоме інструментальне призначення відводиться науково-популярним, літературно-критичним і публіцистичним публікаціям, оприлюдненим здебільше у Західній Європі та Північній Америці. Вони у прикладних джерелознавчому і фактографічному зрізах виступають не тільки індикаторами проблемних ситуацій щодо певного пласта української традиції, але й служать іманентно тестами в складній процедурі встановлення української ідентичності для всіх співтворців існуючої цивілізації. Отож низка типових полемічних сюжетів настирливо вибороли право на широку інтерпретаційну циркуляцію.

Виставку скіфського золота з колекції Національного історичного музею України, яка більше двох років (2000—2002) діяла у Сполучених Штатах, Канаді та Франції, відвідало понад 1 млн. осіб. Вона удостоїлася багатьох позитивних публікацій. Але щойно в жовтні 2000 р. виставка

відкрилась у Бруклінському музеї мистецтв, як за кілька кілометрів — у Метрополітені — з'явилась російська експозиція про скіфів і сарматів "Золотий олень Свразії". Тут Україна навіть не згадувалася. Усе це дало підстави Режо Конлогу із впливової канадської газети The Globe and Mail (24 лютого 2001 р.) говорити про те, що "музейна битва" здатна виявити гострі кути пораненого націоналізму та історичної образи.

Зведення підземного фітнес-центру з басейном і підземного гаражу неподалік знаменитої Софії в Києві, внесеної у список всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО, викликало в українській та зарубіжній інтелігенції сильний шок. Категоричну заборону на будь-яке будівництво довкола собору цинічно обійдено. Тріщини поповзли стінами, куполом та пошкодили фрески й мозаїки XI ст., а дзвіниця наблизилась до стану падаючої башти (Frankfurter Allgemeine, 22 липня 2002 р.). Цей приклад уявочив помітний розрив між стрункою теорією і викривленою матеріалізованою практикою сучасного українського державотворення. Попри нестихаючу ідеологічну боротьбу за історичні права, стан охорони низки видатних пам'яток історії України, що фігурують в інтелектуальних війнах, далекий до світових стандартів.

Українсько-російське суперництво з приводу прямого спадкоємництва на скіфську чи давньоруську культуру наприкінці ХХ — ХХІ ст. не втратило актуальності. До того ж, воно підняло з глибини майже призабуті дискусійні епізоди. Російське керівництво прикро вразила стрічка класика українського поетичного кіно Юрія Ілєнка "Молитва за гетьмана Мазепу" [4]. Фільм коштував 2,5 млн. дол. і став найкрупнішою кінематографічною продукцією за всю історію пострадянської України. Царя Петра І зображено жорстоким і напівбезумним, який, приміром, вдається до содомії із своїм солдатом. "Спасибі, великий тиранс, за зруйновану Україну!" — гетьман кричить цареві, підсумовуючи трагедію нації, затиснуту геополітичними лещатами. У розлогій рецензії провідна франкомовна газета Швейцарії Le Temps 21 жовтня 2002 р. відзначила, що численні сцени воєнного і сексуального насилля збентежили улаштувачів Берлінського кінофестивалю. У стрічці Мазепа розгортає карту Європи у формі жінки. Інтимне місце на ній займає Україна — країна, котру багаторазово гвалтували загарбники.

Колективна фантазія українців, зауважив журналіст Ульріх Шмід із добре знаного швейцарського щоденника Neue Zürcher Zeitung (26 травня 2001 р.), все ще обертається навколо великої та неоднозначної фігури Тараса Шевченка, який через свою біографію мученика в російській неволі став іконою українського самовизначення. Постать Шевченка є втіленням української тенденції до перебирання на себе заздальгіль образу жертви. Зрозуміти смисл цієї проблеми у контексті оновленого пошуку національної ідентичності У. Шмїду допомогло предметне знайомство із творчістю "трьох найбільш масштабних сучасних українських авторів" —

культуролога Оксани Забужко, російськомовного прозаїка Андрія Курков і лірика Сергія Жадана [11]. Вони самраз проводили письменницьку зустрічі в Цоріху і Солотурні.

Створений Курковим образ контуженого українського суспільства в романі "Смерть і Пінгвін" (1996) виявився пророчим для західного світу. Спустошена Україна замерла на грані анархії та пошуку найкращих результатів за найменших зусиль. Для британського *The Hartford Courant* (жовтня 2001 р.) записи розмов Президента України Л. Курча (тоді журналіста Г. Гонгадзе, котрого пізніше знайшли мертвим, підтвердили здогадки і прогнози письменника. До речі, А. Курков знімав підтвердженість західної критики [6]. Продовжуючи тему швейцарських дискусій, в інтерв'ю для німецького журналу *Profil* (30 серпня 2001 р.) він заперечив, що в Україні постійно нарікати на життя вважається просто гарним тоном.

Тут катастрофічно не вистачає героїв. Найбільш видатні українці керували не Україною, а Радянським Союзом — М. Хрущов, Л. Брежнєв, К. Черненко. У романі "Петрович", видрукуваному світовими мовами, Курков вивів образ національного характеру через фразеологічний зворот "українська душа пахне корицею". Різнопланий у застосуванні, приємний запах не можна передозувати. Тому, трапляється, українську культуру у Франції доводиться усамітнено представляти невеличкому оркестру кримських татар, а на прийомі в посольстві України в Швейцарії на срібному підносі зазвичай лежать бутерброди з салом, наділеним емоційним національним змістом.

Проте для німецької *Frankfurter Allgemeine* (22 липня 2002 р.) не сало і не кориця, а легендарний Мамай став подобою доброго домашнього духу українців, уособленням їхнього філософського принципу незворушності. Картинки із козаком-піснярем, який відклавши шаблю і піку грав на бандурі, століттями прикрашали і хатини, і палаци.

Щодо татар. Починаючи з 18 травня 1944 р. впродовж декількох днів 250 тис. кримчаків депортували в Узбекистан та інші регіони Середньої Азії [3; 9]. Вони були огульно звинувачені сталінським режимом у співпраці з нацистами. У 1990-х рр. вирували пристрасті навколо проблем, пов'язаних з облаштуванням репатріантів у Криму. Незалежна Україна зробила оптимальне для справедливого розв'язання заплутаних вузлів радянської спадщини, де не лише долі однієї людини, а й цілих етносів не вартувала нічого.

Те, як перестав функціонувати хребет остаточно розваленого в грудні 1991 р. "радянського колоса", без сумніву, привернуло пильний погляд зарубіжної преси [7]. Чільне місце у цьому сенсі знайшлося для "стовпів" комуністичного режиму, його українських улюбленців і ласинків. Перший секретар Компартії України Петро Шелест, усунутий від влади у 1972 р., запам'ятався як "місник" зміщений за захист "української мови і культури

від російського впливу" [10]. "Шнигунський шеф" Володимир Семичастий, голова КДБ СРСР 1961—1967 рр., грав чільну роль в усуненні від влади у 1964 р. Микити Хрущова, що зважився на ліберальні реформи [5; 12]. Їхні деталізовані посмертні життєписи, зокрема, помістили на своїх шпальтах шановні видавництва США і Великобританії.

Подібно шановано й футбольного тренера-новатора Валерія Лобановського, котрий помер у 63-річному віці. Він виховав у "Динамо" (Київ) плеяду неодноразованих радянських чемпіонів і двічі приводив збірну СРСР до фінальної частини Кубка світу 1986 і 1990 рр. Як наголосила британська газета *The Guardian* 15 травня 2002 р., майже чверть століття В. Лобановський належав до когорти найвпливовіших тренерів світу. У 1975 р. його "Динамо" стало першою радянською командою, котра виграла головне змагання європейського футболу — Кубок чемпіонів. Після кількарічної праці в Об'єднаних Арабських Еміратах і Кувейті, Лобановський у 1997 р. повернувся до Києва. "Динамо" переживало нелегкі часи, пов'язані з дискваліфікацією УЕФА за підкуп іспанського арбітра. Та вже на змаганнях за Кубок чемпіонів 1997—1998 рр. кияни стали сильним противником футбольної еліти Європи.

Тоталітарна система провокувала перманентну ідеологічну напруженість, штучно вишукуючи ізгойв. Сергій Параджанов (1924—1990) подобався говорити, що він єдиний радянський режисер, який сидів у в'язниці за Сталіна, Брежнєва і Андропова. Його міжнародне визнання прийшло після зйомок фільму "Тіні забутих предків" (1964), зробленого в Україні. Далі були "Гризатовий цвіт" (1968), "Легенда фортеці Сурам" (1984), "Ашик Керіб" (1988) та ін. Національні легенди вірменів, грузинів і українців Параджановим профільовано скрізь власне сприйняття. Усього він зняв більше дванадцяти стрічок, яких влада не сприйняла через "формалізм", "український націоналізм", "темність і незрозумілість". У 1973—1977 рр. С. Параджанов, обвинувачений у торгівлі на чорному ринку і гомосексуалізмі, перебував у в'язниці. Під тиском видатних режисерів і митців світу його звільнили. Словами *The New York Times* (10 липня 2001 р.), небезпечні пошуки краси у житті та на екрані Параджанову коштували дорого.

Радянського матросу Мирославу Медвіду було 24 роки, коли він стрибував із вантажного корабля "Маршал Корнєєв" у річку Міссісіпі під Новим Орлеаном у жовтні 1985 р. [8]. Бергова охорона США доправила його назад. Проханням про політичний притулок щось стало на заваді. Конгресмен від Республіканської партії Дон Ріттер закликав провести повне розслідування дій американського уряду в цьому випадку. Конгресмени змусили свою генеральну прокуратуру заборонити радянському кораблю покидати води США до кінця розслідування. 9 листопада 1985 р. корабель покинув Штати. У СРСР Медвіда посадили в психіатричну лікарню. Після того, як його відпустили, вивчився на

священника тоді ще підпільної УГКЦ, Д. Ріттер зауважив у регіональній *Morning Call* 5 березня 2001 р., що організації та окремі особи боролися за те, аби М. Медвідь залишився у США, врятувавши йому життя. У Союзі "світ спостерігав за ним", руйнуючи "залізу завісу" над міфами комуністичним благополуччям.

Історико-культурна боротьба навколо українського минулого в періодні Заходу наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. засвідчила порівняно стійке прагнення виявити та ідентифікувати сьогодишню Україну. Тому присутність ряду "музейних битв", звертання до колективного образу жертви, з'ясування біографій апологетів і мучеників попередніх режимів є всього на всього стандартними робочими прийомами світової історичної думки, сфокусованої на українській контекст. Це — по-перше і наступний, другий висновок. По суті, після кількох десятиліть інтелектуальних баталій вузькі двосторонні суперечки отримали свіжий ковток повітря для значно ширшої (скоріше — масової) західної аудиторії. Поновлені на Заході сторінки українсько-російських розбіжностей стосовно коментарів переломних етапів своїх національних історій слугують відроджувальним моральним стимулом до утвердження в зарубіжжі виважених і об'єктивних суджень про минуле і сучасне незалежної України, що прагне до гармонії із світовою спільнотою в усіх аспектах. І, власне, ці масово розтиражовані судження незаперечно варті постійної уваги вітчизняних фахівців.

1. Паченцов Г. Тоталитарный человек: Очерки тоталитарного символизма и мифологии. — Киев: Глобус, 1994. — 152 с.
2. Удод Л. Роль історичного краєзнавства у відродженні історичної пам'яті українського народу (1980-і — 1990-і рр.): Автореф. дис. ... канд. істор. наук. — Дніпропетровськ, 2001. — 16 с.
3. Crimea's sad Tatars //The Economist. — 2000. — 6 May.
4. In Ukraine, a film's hazy history lesson //The Washington Post. — 2002. — 2 October.
5. KGB chief Vladimir Semichastny dies //The Washington Post. — 2001. — 14 January.
6. Lequesne P. Le bel avenir des tueurs à gages //Mond. — 2002. — 29 Mars.
7. Laurent N. Il y a dix ans, trois dirigeants signaient la mort d'un colosse: l'Union soviétique //Le Temps. — 2001. — 11 décembre.
8. Mufson S. For Medvid, a Happier Return //The Washington Post. — 2001. — 6 February.
9. Perpetual plight of the Crimean Tatars //The Washington Times. — 1996. — 22 November.
10. Petro Y. Shelest, 87, Ukraine party chief ousted as "Localist" //The New York Times. — 1996. — 26 January.

11. Schmid U. Auf der Suche nach einer eigenen Identität //Neue Zürcher Zeitung. — 2001. — 26 Mai.
12. Vladimir Semichastny //The Economist. — 2001. — 20 January.

Анотація

Официнский Р. Историко-культурная борьба вокруг Украины в периодике Запада конца ХХ — начала ХХІ в.

Статья посвящена ключевым вопросам прошлого Украины, которые были подхвачены современной исторической публицистикой Западной Европы и Северной Америки. Автор приходит к двум главным выводам. Во-первых, без аналогичных "музейных битв" и образов мученичества мировая историко-политическая мысль выглядела бы скудно не только в призме украинского контекста. Во-вторых, украинско-росийские исторические противоречия преодолели узкие двосторонние рамки, поскольку к ним постоянно прибывает массовый мировой читатель. Этот фактор, по мнению автора статьи, способствует объективному воссозданию настоящего и прошлого независимой Украины.

Summary

Ofitsynskyy R. The historico-cultural struggle around Ukraine in the periodicals of the West at the end of the XX-th — at the beginning of the XXI-st centuries.

The article is devoted to the key questions of the past of Ukraine, which were caught up by the modern historical publicism of West Europe and South America. The autor comes to two main conclusions. Firstly, without the analogous "museum struggles" and the images of martyrdom the historico-political thought would seem scanty not only the light of Ukrainian context. Secondly, the ukrainian-russian historical contradictions overcame the narrow two-sided limits because the mass world reader is constantly accustomed. This factor as to the author of the article promotes the objective renewal of the present and the past of the independent Ukraine.